

*Трохим КОВАЛЬЧУК,
академік, заслужений діяч
науки й техніки України,
професор Київського університету
і.м. Тараса Шевченка*

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА ТА ШЛЯХИ ВИХОДУ З НЕЇ

Економіка незалежної України агонізує. Всепоглинаюча криза охопила продуктивні сили, виробничі відносини, суспільну свідомість. У суспільстві формується надзвичайно небезпечний феномен — «комфорт безнадії та безвір'я».

І це при тому, що благословенна земля України має незаперечні порівняльні переваги, які, здавалося б, мусять відіграти значиму роль в її економічному відродженні. Мова, зокрема, йде про:

— вкрай вигідне географічне положення та георегіональне розміщення;

— надзвичайно рівні та сприятливі кліматичні й природні умови, родючі землі (27% чорноземів світу);

— працелюбність народу, його відкритість до співпраці, зовсім не пересічний рівень загальної культури та підприємницького хисту.

Які ж причини зумовлюють економічну кризу, генерують вкрай загрозливі явища та процеси?

Формулюючи останні, зазначу насамперед ті, що вимагають найоперативнішої протидії, термінових превентивних заходів. У цьому контексті з-під уваги випадають причини, які є традиційно хронічними (негативна спадщина комуністичного господарювання, проімперський поділ праці й адекватна останньому кооперація та спеціалізація України, деформована структура виробничого потенціалу, моністична зав'язка на російські енергоносії і т. д.).

Отже, причинами, що виникли у постсуверенний період і генерують руйнівні, деструктивні процеси в економіці, є:

1. Відсутність життєздатного державного організму, єдиної вертикалі виконавчої влади, професійно-прагматичного управління економікою; спроби найвищих ешелонів керівництва жити у світі штучно створюваних ілюзій. Інакше кажучи, інституціональний вакуум, гра в псевдодемократію там, де має бути лише тверезий економічний підхід.

2. «Лисенківщина» в економічній політиці. Під виглядом переходу до ринку національна економіка втягнута в гіперінфляцію шляхом невваженої лібералізації цін, генерування безтоварної купонної емісії. Політика та політики окупували економіку. Перманентні політичні ігри не дають економіці функціонувати за своїми законами та «правилами гри».

3. Повністю деформована система макроекономічного регулювання — грошова система, цінове регулювання, податкова політика, кредитування господарської діяльності, інвестиційна політика.

4. Занепад товарного виробництва, руйнація продукуючого сектору під гаслами роздержавлення, комерціалізації, приватизації, відсутність серйозних кроків для зменшення всеядности так званих «базових» галузей, реальної конверсії ВПК.

5. Законодавчий і нормативно-правовий хаос, відсутність елементарної системності та стабільності щодо законодавчо-правового регулювання господарського життя в Україні, що, зокрема, створює неприйнятний режим для іноземних інвесторів, залучення їх капіталів в українську економіку.

6. Знахабніло тотальна корумпованість національної бюрократії, поява «фінансової олігархії» за рахунок зрощування фіктивного капіталу, що генерується посередницько-комерційною елітою та банками, з владними інституціями, беззастережена легалізація криміногенного капіталу.

7. Безглузді заборони та перешкоди на шляху відродження дрібного продукуючого підприємництва, відсутність дієвих мотивацій до того, щоб приватно створювати, а не приватизовувати створене, виробляти, а не ділити, заробляти, а не просити.

8. Егоїстично-корисливий характер і зміст керівництва підприємствами з боку директорського корпусу, неприпустима безконтрольність і безвідповідальність перших керівників, демпінговий самовивіз (за їхньою ініціативою і при безпосередній участі) залишкових потужностей національної економіки в країні близького та далекого зарубіжжя. Все це деморалізує безпосереднє виробництво, зумовлює економічну ентропію.

9. Відсутність системи в кадровій політиці, небачене досі ігнорування інтелектуального, наукового потенціалу, бездіяльність щодо професійної адаптації осіб з морально застарілими спеціальностями.

10. Штучна підтримка великої кількості неефективних і збиткових підприємств, що призводить до перекладення економічного тягару офіційно не визнаних банкрутів на плечі ефективно функціонуючих виробництв і трудових колективів.

Які ж шляхи виходу із затяжної економічної кризи? Яка система превентивних заходів і невідкладних дій зумовить стабілізацію вітчизняної економіки? На якому ґрунті проросте насіння неминучого економічного відродження України?

1. Пріоритетом номер один у системі антикризових заходів має стати антиінфляційна політика. Вихід з економічної кризи в умовах гіперінфляції неможливий.

Система термінових антиінфляційних заходів включає:

1.1. Грошову реформу, негайне впровадження національної валюти на основі тимчасового паралельного обігу реальної грошової банкноти — гривні, з одного боку, з іншого — купону як дублера реальних грошей¹.

¹ Про конкретний механізм див.: «Грошова реформа: серйозні прорахунки і невикористані можливості» — «Робітнича газета», 1993, 21 січня.

1.2. Жорстке обмеження первинної емісії гривні, практичне недопущення її безтоварної емісії.

1.3. Примусово обмежити обіг готівки, продавати дефіцитний товар тільки за чеками з поточних рахунків, на які надходить лише зарплата.

1.4. Заборонити будь-які господарські та комерційні операції поза фіксацією на банківських рахунках.

1.5. Заборона обігу на території України іноземних валют як засобу платежу, включаючи розрахунки з нерезидентами; обмеження вивозу іноземної валюти готівкою; жорсткий підхід до надання дозволу на відкриття рахунків у іноземних банках.

1.6. Суттєве обмеження кредитної емісії, вдосконалення процентної політики та механізму рефінансування комерційних банків Національним банком².

1.7. Не допускати форсованої лібералізації цін без упереджувальної антимонопольної політики. Обмежити торговельні та постачальницько-збутові, у своїй основі посередницькі, надбавки (націнки), оскільки навіть початково дешева продукція, пройшовши ланцюг десятків посередників, сягає недоступних цілових висот і стає недоступною для більшості споживачів.

2. Наступним пріоритетним напрямком у системі невідкладних антикризових заходів є забезпечення виживання товаровиробника.

У більш конкретному плані мова йде про:

— радикальну реформу податкової системи, спрямовану на стимулювання розвитку виробництва, формування нагромаджень для здійснення короткострокового інвестиційного та структурного маневру;

— зосередження інвестицій у галузях і виробництвах з переважно повним національним економічним циклом³, які реалізують потенціалні та реальні порівняльні, конкурентні переваги України в міжнародньому поділі праці;

— економічне стимулювання підприємств, що продукують на споживчий ринок, створення режиму найбільшого сприяння сільсько-господарському виробництву та його інфраструктурі, зокрема переробній промисловості;

— система заходів для оздоровлення, в першу чергу та головним чином, фінансів низової економічної ланки — фінансів виробничих структур, особливо підприємств групи «Б»;

— суттєве скорочення фінансових ін'єкцій в деякі галузі і виробництва групи «А» та військово-промисловий комплекс⁴;

² Детальніше про це див.: «Основні напрями грошово-кредитної політики на 1993 рік» — К., НБУ, 1993.

³ Слід мати на увазі, що 59.2% вітчизняної продукції — це напівфабрикати, запасні та комплектуючі деталі.

⁴ Альтернативою для виробництв цього типу має стати: або збанкрутувати, або здійснювати реальну конверсію, тобто — працювати на споживчий ринок, на замовлення харчової та легкої промисловости, сільського господарства.

— створення Державної контрактної компанії з мережею різноманітних товарно-сировинних бірж, а також Агентства з інвестицій.

3. Украй важливо посприяти зародженню малого бізнесу, бо це — найперспективніший тип підприємства, найбільш прийнятне середовище для приватної власності, зародження капіталу «знизу», появи феномену Господаря. Україна не збагатиться за рахунок грошей, отриманих від приватизації. Важливо отримати інший результат — велику кількість вільних товаровиробників, продукуючих підприємців.

Для цього слід терміново забезпечити:

3.1. Заявницько-повідомчий, а не реєстраційно-дозволяючий принцип появи дрібних товаровиробників, як юридичних суб'єктів господарського життя. Відміна попередніх обов'язкових платежів за фіксацію приватних товаровиробників у місцевих органах влади, за присвоєння коду в статистичних органах, відкриття рахунку в банківських установах.

3.2. Можливість для дрібних товаровиробників, що здійснюють продукуючу діяльність у себе вдома, включати у господарські витрати (тобто виводити з-під оподаткування) ту частину прибутків, яка пішла на ремонт житла, оплаті комунальних послуг, утримання та ремонт особистого транспорту, купівлю бензину тощо.

3.3. Реалізація на пільгових умовах дрібним товаровиробникам обладнання, знарядь праці, транспортних засобів, які фактично простоюють у державному секторі економіки. Розширити доступ продукуючих підприємців до засобів виробництва та приміщень, які простоюють у другу та третю зміни, вихідні та святкові дні.

3.4. Запровадження для продукуючих підприємців, які розпочинають справу «з нуля», безвідсоткового податкового кредиту, за яким початкуючий товаровиробник протягом перших 2-3-х років не сплачує ніяких податків, але розраховується з державою протягом наступних 5 років.

3.5. Пільговий режим для вітчизняних підприємців, наближений до умов сприяння іноземним інвесторам⁵, якщо вони розвивають виробництво на основі високих технологій, диверсифікують у продукуючу сферу капітал, генерують на споживчий ринок широкий асортимент продукції, створюють додаткові робочі місця.

3.6. Пільгове використання валюти, отриманої підприємцями у сфері науково-технічної діяльності, за умов її використання для придбання зарубіжних ліцензій, патентів, високотехнологічного обладнання та технологій. Право прискореної амортизації основних фондів, особливо їх активної частини, за умови випуску на ринок експортнодієздатної та імпортозаміщаючої продукції.

3.7. Ліміти на випадок можливого підвищення цін на сировину, електроенергію, нафтопродукти, газ, воду, які споживаються продукуючим сектором, що не використовує брудних та екологічнонебезпечних технологій і застарілих виробництв.

⁵ Див.: «Про режим інвестування». Декрет Кабінету Міністрів. — «Урядовий кур'єр», 1993, 5 червня.

4. Перевести на режим жорсткої економії та недопущення марнотратства державного бюджету в першу чергу за рахунок негайного та суттєвого скорочення армії, зайвих ланок апарату управління економікою, кількості працівників органів державної влади.

5. Опрацювати конкретні варіанти забезпечення найважливіших потреб України у паливно-енергетичних ресурсах, у тому числі: варіанти дій на випадок «форсмажорних» обставин, які вже зараз можна прогнозувати:

5.1. Призупинити функціонування підприємств і виробництв тих базових галузей, у залізних шлунках котрих зникає людська праця, і які генерують самоїдську економіку. Терміново визначити перелік підприємств пріоритетного енергозабезпечення.

5.2. Офіційно оголосити застарілі та явно збиткові підприємства галузей групи «А» банкрутами. Відмовитися від підтримки таких виробництв і підприємств.

5.3. Розрахувати та впровадити такі норми і нормативи енерго-і паливоощощивання, які сприяли би раціональному і разом з тим жорсткому здійсненню енергоощощиваючих, паливоощощиваючих акцій.

5.4. Пріоритетне та пільгове залучення іноземних енергоощощиваючих технологій, масове застосування лічильників та інших засобів контролю за використанням енергії, палива, води, інших дефіцитних ресурсів.

6. Надзвичайно важливе значення для економіки України має стабільність законодавства, стійкість правозох регуляторів, що визначають цінове регулювання, податкову політику, кредитну, курсову, депозитну, процентну політику, умови взаєморозрахунків. У суспільстві повинна діяти одна диктатура — диктатура Законів.

Досить управляти економікою, як водій трамваем, — дзвонити, гальмувати, зачиняти двері. Найбільш раціонально та підприємливо керує економікою матеріальна вигода, особистий економічний інтерес тих, хто приймає рішення, організовує виробництво, реагує на конкретну економічну ситуацію, контролює виконання управлінських рішень і господарських маневрів.

Більш повний виклад шляхів і напрямків виходу України з економічної кризи знайшов місце у «Програмі невідкладних антикризових заходів та ринкової трансформації України», яка підготовлена науково-експертною групою комісії Верховної Ради, але до цього часу не задіяна ні Президентською командою, ні Урядом України.

За умови вболівання за долю національної економіки, за реальний суверенітет України повинні поєднати і сконцентрувати свої зусилля всі патріотичні сили, лідери партій і рухів, науковці, керівники, спеціалісти для того, щоби негайно рятувати виробництво, здійснити комплекс необхідних і невідворотніх кроків до оздоровлення соціально-економічної ситуації у нашій державі.

Київ, 2 липня 1993 р.